ทุนท้องถิ่นกับการพัฒนาทรัพยากรประมงพื้นบ้านชุมชนริมเขื่อนลำปาว จังหวัดกาฬสินธุ์

Local Capital and The Development of Local Fisheries Resources : a Case study of Lampao Dam Community, Kalasin Province

[Received: February 22, 2022; Revised: April 18, 2022;
Accepted: April 22, 2022]

ธวัชชัย เคหะบาล
สาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์ ประเทศไทย

Tawatchai Kahaban
Political Science, Faculty of Liberal Arts, Kalasin University, Thailand
E-mail: Tawatchai.ka@ksu.ac.th

นิตยา เคหะบาล
สาขาวิชานวัตกรรมเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์
ประเทศไทย

Nittaya Kahaban
Innovation for Local Development, Faculty of Liberal Arts, Kalasin University, Thailand

CORRESPONDING AUTHOR
Tawatchai Kahaban
Political Science, Faculty of Liberal Arts
Kalasin University No. 13 moo14, Songpluey Subdistrict, Namon District, Kalasin Province, 46230, Thailand.
E-mail: Tawatchai.ka@ksu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทุนท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทรัพยากรประมงพื้นบ้าน และ พัฒนาแนวทางการเสริมสร้างทุนท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทรัพยากรประมงพื้นบ้าน ชุมชนริมเขื่อนลำปาวจังหวัดกาฬสินธุ์ ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีประชากรในการวิจัย คือ ตัวแทนครัวเรือน 139 ครัวเรือน และกลุ่มเป้าหมายในการวิจัย คือ นักวิจัยชุมชน ตัวแทนจากภาคประชาสังคม และ ตัวแทนจากภาครัฐ รวมทั้งสิ้น 33 คน โดยใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง พื้นที่ดำเนินการวิจัย คือ ชุมชนริมเขื่อนลำปาว ตำบลหนองสรวง อำเภอหนองกุงศรี จังหวัดกาฬสินธุ์ มีการเก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถามและแบบบันทึกข้อมูลภาคสนาม มีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณโดยใช้สถิติพรรณนา และทำการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยการวิเคราะห์โดยการสร้างข้อสรุป ผลการวิจัย พบว่า ทุนท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทรัพยากรประมงพื้นบ้านของชุมชนริมเขื่อนลำปาวจังหวัดกาฬสินธุ์ มี 5 ด้าน ได้แก่ 1) ทุนมนุษย์ คือ อายุ อาชีพ และ ประสบการณ์ 2) ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ คือ สัตว์น้ำ น้ำ ดิน และป่าไม้ 3) ทุนทางกายภาพ คือ การถือครองที่ดิน เครื่องมือทำประมง และ ภูมิประเทศ 4) ทุนทางการเงิน คือ อาชีพและรายได้ การออม การใช้จ่าย และ แหล่งเงินทุน 5) ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม คือ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน การเคารพกฎหมายและกติกาชุมชน ประเพณีและความเชื่อ ผู้นำและกลุ่มองค์กรในชุมชน และความสัมพันธ์กับเครือข่ายภายนอก และพัฒนาแนวทางการเสริมสร้างทุนท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทรัพยากรประมงพื้นบ้าน ชุมชนริมเขื่อนลำปาวจังหวัดกาฬสินธุ์ ได้แก่ 1) เพิ่มความรู้ด้านการพัฒนามาตรฐานและการตลาดผลิตภัณฑ์จากสัตว์น้ำให้แก่กลุ่มอาชีพในชุมชน 2) การจัดการของเสียในครัวเรือนและอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรประมงพื้นบ้าน 3) อนุรักษ์ฟื้นฟูเครื่องมือประมงพื้นบ้าน 4) จัดตั้งสถาบันการเงินชุมชน และ 5) จัดตั้งและพัฒนาเครือข่ายคณะกรรมการประมงพื้นบ้าน

คำสำคัญ: ทุนท้องถิ่น; ทรัพยากรประมงพื้นบ้าน; ทุนทางการเงิน; ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม; ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ

Abstract

This Article have objective to study local capital related to local fisheries resources and Develop approaches to strengthen local funding related to indigenous fisheries resources a Case study of Lampao Dam Community, Kalasin Province. There are research methodology with participatory action research. The research population was representatives of 139 households, and the research targets were community researchers, civil society representatives, and government representatives, totaling 33 people, using a purposive sampling method. Data were collected by questionnaires and field data forms. The research area is lampao damside community, Nhongsuang Sub District, Nong Kung Si District, Kalasin Province. Quantitative data were analyzed using descriptive statistics and qualitatively analyze the data with Analysis Introduction. The study result found that there are 5 sides of local capital related to the local fishing resources of lampao dam communities in Kalasin province: 1) human capital is age, occupation and experience 2) natural resource capital is aquatic life, water, soil, and forest 3) physical capital is land holding, fishing gear, and landscape 4) financial capital is occupation and income, savings, expenditure, and funding sources; 5) social and cultural capital: indigenous wisdom, respect for community laws and rules, traditions and beliefs, community leaders and groups, and relationships with external networks. and develop guidelines for strengthening local capital related to indigenous fisheries resources Community along the Lam Pao Dam, Kalasin Province, namely 1) increasing knowledge on standard development and marketing of aquatic products for professional groups in the community, 2) household waste management and conservation of local fishery resources, 3) conservation and restoration of local fishing equipment, 4) establishing a community financial institution, and 5) establishing and developing a network of local fisheries committees.

Keywords: Local Capital; Local Fisheries Resources; Financial Capital; Social and Cultural Capital; Natural Resource Capital

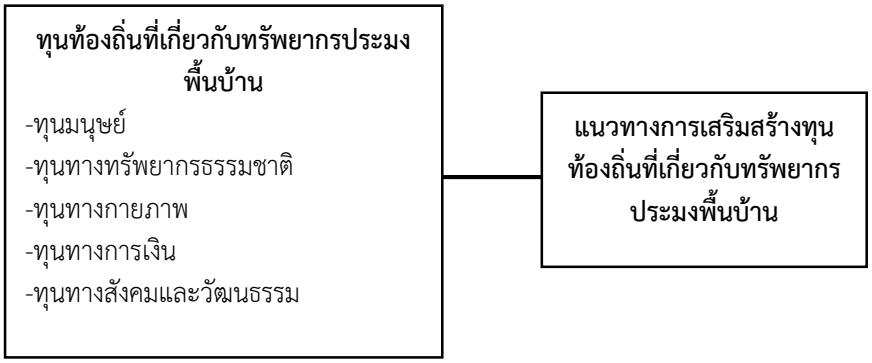
บทนำ

ประเทศไทย มีแหล่งน้ำจืดธรรมชาติที่เป็นลุ่มน้ำสำคัญ รวมพื้นที่ประมาณ 511,361 ตารางกิโลเมตร ทั้งแหล่งน้ำสาธารณะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ และที่หน่วยงานราชการสร้างขึ้นเพื่อให้ประชาชนได้ใช้ประโยชน์ในด้านการเกษตรหรือประมง การทำการประมงน้ำจืดส่วนใหญ่เป็นการทำเพื่อยังชีพ ผู้ที่ทำการประมงเชิงพาณิชย์เป็นอาชีพหลักมีเพียงส่วนน้อย และเมื่อประเทศได้พัฒนามากขึ้นทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ส่งผลกระทบให้ทรัพยากรดังกล่าวถูกนำมาใช้ประโยชน์มากขึ้นตามไปด้วย และในทางกลับกันสภาพสิ่งแวดล้อมโดยรวมของประเทศมีแนวโน้มเสื่อมโทรมลง เกิดภัยแล้งบ่อย ปัญหาฝนทิ้งช่วงทำให้มีปริมาณน้ำฝนน้อย (กองนโยบายและแผนพัฒนาการประมง, มปป.) จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นจังหวัดหนึ่งมีศักยภาพด้านการทำประมงน้ำจืด ที่สัดส่วนรายได้มีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นทุกปี ตั้งแต่ปี พ.ศ.2558-2562 มีการจับสัตว์น้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติโดยเฉลี่ย 16,709.57 ตัน คิดเป็นมูลค่า 912,613,170 บาท โดยมีสถิติการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทุกปี ในขณะที่ปริมาณการจับสัตว์น้ำเฉลี่ยจากแหล่งน้ำธรรมชาติกลับมีแนวโน้มลดลง (กรมประมง, 2562) แหล่งจับสัตว์น้ำธรรมชาติและเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำที่สำคัญ ของจังหวัดกาฬสินธุ์ คือ เขื่อนลำปาว เป็นเขื่อนดินยาว 7,800 เมตร สูง 33 เมตร ครอบคลุมพื้นที่ 7 อำเภอในจังหวัดกาฬสินธุ์และ 2 อำเภอในจังหวัดอุดรธานี รวมพื้นที่บริเวณอ่างเก็บน้ำทั้งสิ้น 180,000 ไร่ ใช้ประโยชน์เพื่อการชลประทานและช่วยบรรเทาอุทกภัยให้แก่พื้นที่เพาะปลูกท้ายเขื่อน พื้นที่รอบ ๆ อ่างเก็บน้ำพบประชากรทำประมงในอ่างเก็บน้ำจำนวน 104 หมู่บ้าน ในเขต 22 ตำบล 9 อำเภอ 2 จังหวัด มีชาวประมงกระจายไปทั่วจำนวนมากกว่า 2,300 ครอบครัว และข้อมูลของสำนักงานประมงจังหวัด ยังชี้ว่าในช่วงปี พ.ศ.2553-2554 มีชาวประมงที่ส่วนใหญ่ทำประมงพื้นบ้านเป็นอาชีพรองจำนวน 3,655 คน (ศูนย์ป้องกันและปราบปรามการประมงน้ำจืดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน, 2546) อาชีพประมงพื้นบ้านในจังหวัดกาฬสินธุ์ ถือเป็นเศรษฐกิจฐานรากหลักของชุมชนริมเขื่อนลำปาวที่มีความสำคัญมากซึ่งสืบเนื่องมาจากเขื่อนลำปาว มีความอุดมสมบูรณ์มากที่สุดแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของประเทศไทย เป็นแหล่งจับสัตว์น้ำและนำมาแปรรูปเป็นอาหารที่เลี้ยงดูผู้คนทั้งในและต่างจังหวัดมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน (กีรวิชญ์ เพชรจุล และ กาญจนา กุลวิทิต, 2560) แต่เมื่อมองไปถึงกลุ่มคนที่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านกลับพบว่า ยังประสบปัญหาทางเศรษฐกิจ ซึ่งปรากฏการณ์ของปัญหาก็มีที่มาจากหลายปัจจัยทั้งกรณีของทรัพยากรธรรมชาติเริ่มลดน้อยลง ภาวะภัยพิบัติที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งและรุนแรงมากขึ้นและการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (ธวัชชัย เคหะบาล, 2560) ชุมชนริมเขื่อนลำปาวทั้ง 2 แห่ง เป็นชุมชนที่ก่อตั้งขึ้นก่อนและระหว่างการสร้างเขื่อนลำปาว ประชากรในพื้นที่มีอาชีพและรายได้หลักจากการทำอาชีพประมงพื้นบ้านและเกี่ยวเนื่องกับประมงพื้นบ้าน เช่น แปรรูปผลิตภัณฑ์จากสัตว์น้ำ ทั้งยังเป็นพื้นที่มีความเข้มแข็งของกลุ่มองค์กรในชุมชน รวมถึงมีความสัมพันธ์ที่ดีกับหน่วยงานภายนอกที่เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา เช่น มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์ สภาองค์กรชุมชน สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน สำนักงานพัฒนาชุนอำเภอ เทศบาลตำบล และ หน่วยป้องกันและปราบปรามประมงน้ำจืดเขื่อนลำปาวกาฬสินธุ์ จนชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น ทั้งด้าน ประชากร กายภาพ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ และ ด้านสังคมวัฒนธรรม จึงเป็นพื้นที่ที่มีทุนท้องถิ่นชุมชนอยู่จำนวนมาก และมีความเสี่ยงที่กำลังเกิดขึ้นและอาจเกิดขึ้นในอนาคต โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม จึงจำเป็นต้องศึกษาวิเคราะห์ทุนท้องถิ่นเกี่ยวกับทรัพยากรประมงพื้นบ้าน และเสนอแนวทางในการเสริมสร้างทุนท้องถิ่นบนวิถีประมงพื้นบ้านให้สามารถรับมือต่อภาวะการณ์ทางสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้ และเป็นกรณีศึกษานำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาพื้นที่อื่นๆต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาทุนท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทรัพยากรประมงพื้นบ้านชุมชนริมเขื่อนลำปาวจังหวัดกาฬสินธุ์
2. เพื่อพัฒนาแนวทางการเสริมสร้างทุนท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทรัพยากรประมงพื้นบ้านชุมชนริมเขื่อนลำปาว จังหวัดกาฬสินธุ์

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพที่ 1 : กรอบแนวคิดในการวิจัยพัฒนามาจากกรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน
ที่มา : DFID (1999)

แนวคิดและทฤษฎี

ในการวิจัยในครั้งนี้มีแนวคิดหลักในการวิจัย คือ แนวคิดวิถียังชีพ (Livelihood) ซึ่งมีการพัฒนามาตั้งแต่ก่อนทศวรรษที่ 1980 ในช่วงนั้นจะมีคำว่า “ทรัพยากร” ซึ่งเป็นปัจจัยทางการผลิตหรือเป็นสิ่งที่ช่วยในการผลิตและการบริโภค นอกจากนั้น ยังมองว่าปัญหาของการพัฒนาที่เกิดขึ้นนั้นมาจากปัญหาการผลิตที่ขาดประสิทธิภาพ ไม่สามารถใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ส่งผลให้กระบวนการผลิตไม่สมบูรณ์ โดยเรื่องทรัพยากรเป็นแนวคิดที่อยู่ภายใต้แนวคิดวิถียังชีพ พื้นฐานแนวคิดนี้มองการขับเคลื่อนที่ไม่ได้ให้ความสำคัญความยากจนเชิงรายได้หรือความขาดแคลนในวัตถุหรือทรัพย์สิน หากแต่ต้องมองประเด็นความสามารถและโอกาสในการครอบครอง ของทรัพยากรที่มีอยู่ได้อย่างไร ช่วงต่อมาในปี 1990 ซึ่งเป็นจุดต่อเนื่องในวงการวิชาการด้านสังคมศาสตร์การพัฒนา เริ่มมีพัฒนาการหลายกระแสทั้งทางด้านสำนักคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองสายมาร์กได้ฉีกตัวออกจากแนวทางเชิงโครงสร้างสายนีโอมาร์ก ได้ทำการวิเคราะห์การพัฒนาที่เกิดขึ้นโดยเน้นการกระทำการปรับตัวของครัวเรือนชาวนา เข้ามาใช้ศึกษาความซับซ้อนจากผลของการพัฒนาและได้วิเคราะห์การอยู่รอดของชาวนาที่ใช้ทรัพยากรในวิถีการดำรงชีพ และวิเคราะห์รวมไปถึงระดับสถาบันที่มีความเกี่ยวข้องด้วย (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2549; ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2554) แนวคิดวิถียังชีพในการวิจัยครั้งนี้ ถูกนำมาอธิบายภายใต้แนวคิดพื้นฐานของ “สินทรัพย์ทุน” ได้รับการพัฒนามาจากฐานคิดเรื่องการลดความยากจนทั่วโลก ซึ่งได้มี

ประเด็นถกเถียงเกี่ยวกับเกณฑ์ชี้วัดความยากจน การนิยามความหมายของความยากจนที่หลากหลาย ความไม่เท่าเทียม การเติบโตทางเศรษฐกิจ และการลดปัญหาความยากจน ได้มีการกำหนดความยากจนใหม่ (Caroline Moser, 2007 ; อ้างถึงใน ภัทรพร ศรีพรหม, 2552) แนวคิดวิถียังชีพ (Livelihood) DFID (1997, อ้างถึงใน สำราญ สะรุโณ, 2545) ได้กล่าวถึงการดำรงชีพ (Livelihoods) ว่าหมายความครอบคลุมถึง งาน กิจกรรม (Activities) ความสามารถ (Capabilities) ทรัพย์สิน (Assets) ทั้งเป็นวัตถุและส่วนประกอบในสังคม ซึ่งมนุษย์ดำเนินการและปรับใช้เพื่อการมีชีวิตอยู่โดยที่มนุษย์ต้องอาศัยความสามารถ ทรัพย์สิน (เครื่องมือใช้สอยที่จำเป็น ทรัพยากร สิทธิและการเข้าถึง) และกิจกรรมที่ต้องการสำหรับนำไปแปรเปลี่ยนให้ได้มาซึ่งสิ่งที่จำเป็น หรืออยากได้เพื่อให้สามารถใช้ชีวิตอยู่ตามปกติและมั่นคงอันเป็นสภาพที่สามารถรับมือกับปัญหาได้ดี สามารถลดความตึงเครียดและผลกระทบที่เกิดขึ้นได้ อีกทั้งการดำรงไว้หรือปรับปรุงความสามารถและทรัพย์สินและการจัดหาโอกาสในการดำรงชีพอย่างยั่งยืนสำหรับรุ่นถัดไปร่วมด้วย (Robert and Gordon, 1992 ; อ้างถึงใน ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2554 และ DFID, 1999) ต่อมาองค์กรพัฒนาระหว่างประเทศได้นำแนวคิดการดำรงชีพไปพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดเชิงนโยบายที่เรียกว่า “กรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน” (Sustainable Livelihoods Framework; SLF) โดยมี UK Department for International Development (DFID) เป็นองค์กรหลักในการพัฒนา SLF นอกจากนี้ยังมีองค์กรอื่น ๆ ที่ได้นำเอา SLF เข้าไปใส่ไว้ในนโยบายขององค์กรด้วย เช่น World Bank, Oxfam International เป็นต้น (Kaag et al., 2004) ใน SLF ให้ความสำคัญกับคนเป็นอันดับแรก มุ่งไปที่ความสามารถในการใช้ทุนหรือทรัพยากรให้เปลี่ยนเป็นผลลัพธ์เชิงบวก (outcomes) โดยจำแนกทรัพยากรหรือทุนที่จำเป็นต่อการสร้างสภาวะการดำรงชีพออกเป็น 5 ประเภทคือ ทุนมนุษย์ ทุนกายภาพ ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ทุนทางการเงิน และทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ (DFID, อ้างแล้ว) ในการศึกษาทุนท้องถิ่นกับการพัฒนาทรัพยากรประมงพื้นบ้าน ชุมชนริมเขื่อนลำปาวจังหวัดกาฬสินธุ์ ใช้กรอบคิด SLF เป็นกรอบคิดหลักในการศึกษา

ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตด้านเนื้อหาในการศึกษาทุนท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทรัพยากรประมงพื้นบ้าน ชุมชนริมเขื่อนลำปาวจังหวัดกาฬสินธุ์ ประกอบด้วย 5 ทุน ได้แก่ 1) ทุนมนุษย์ 2) ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ 3) ทุนทางการเงิน 4) ทุนทางกายภาพ และ 5) ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม และ แนวทางการเสริมสร้างทุนท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทรัพยากรประมงพื้นบ้าน ชุมชนริมเขื่อนลำปาวจังหวัดกาฬสินธุ์ ประกอบด้วยแนวทางการพัฒนาทุนใน 5 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านมนุษย์ 2) ด้านทรัพยากรธรรมชาติ 3) ด้านการเงิน 4) ด้านกายภาพ และ 5) และด้านสังคม มีระยะเวลาในการทำวิจัย ระหว่างวันที่ 15 พฤษภาคม 2562 ถึง 14 พฤษภาคม 2563

ระเบียบวิธีวิจัย

กลุ่มประชากรและกลุ่มเป้าหมายในการวิจัย

1. กลุ่มประชากร ที่ใช้ในศึกษาศึกษาทุนท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทรัพยากรประมงพื้นบ้าน ชุมชนริมเขื่อนลำปาวจังหวัดกาฬสินธุ์ 2 หมู่บ้าน คือบ้านทับปลา และ บ้านคำแคน ตัวแทนครัวเรือนทั้งหมด 139 ครัวเรือน มีการคัดเลือกกลุ่มประชากรแบบจำเพาะเจาะจง (purposive sampling) โดยเป็นหมู่บ้านที่มีการทำอาชีพประมง

พื้นบ้าน บริเวณเขื่อนลำปาว และ มีความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอกในการพัฒนาด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

2. กลุ่มเป้าหมาย ที่ใช้ในการวิจัยที่ศึกษาแนวทางการเสริมสร้างทุนท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทรัพยากรประมงพื้นบ้าน ชุมชนริมเขื่อนลำปาวจังหวัดกาฬสินธุ์ มีการคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายแบบจำเพาะเจาะจง (purposive sampling) ประกอบด้วย นักวิจัยชุมชน จากทั้ง 2 หมู่บ้าน จำนวน 24 คน ภาคประชาสังคม ได้แก่ สภาองค์กรชุมชนตำบลหนองสรวง 2 คน เครือข่ายสมัชชาสุขภาพจังหวัดกาฬสินธุ์ จำนวน 2 คน ภาครัฐ ได้แก่ เทศบาลตำบลหนองสรวง 2 คน หน่วยป้องกันและปราบปรามประมงน้ำจืดเขื่อนลำปาวกาฬสินธุ์ 2 คน และ สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอหนองกุงศรี 1 คน รวมทั้งสิ้น 33 คน

กระบวนการวิจัย การดำเนินการวิจัยเริ่มตั้งแต่วันที่ 15 พฤษภาคม 2562 ถึง 14 พฤษภาคม 2563 โดยนำหลักการของ วิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) มาใช้ประยุกต์ใช้ในการออกแบบการวิจัย แบ่งเป็น 3 ระยะ ได้แก่ 1. ระยะเตรียมการวิจัย ได้แก่ การคัดเลือกชุมชนเป้าหมาย ค้นหาประเด็นการวิจัย และ สร้างความสัมพันธ์กับผู้นำในพื้นที่ 2. ระยะดำเนินการวิจัย ได้แก่ การทำความเข้าใจกระบวนการวิจัยกับผู้นำ การคัดเลือกนักวิจัยชุมชน การวางแผนกระบวนการวิจัย การออกแบบวิธีการและเครื่องมือในการเก็บข้อมูล การอบรมเก็บข้อมูลให้แก่นักวิจัยชุมชนและทีมอาสาสมัครในชุมชน การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การคืนข้อมูลแก่ชุมชน การจัดทำข้อเสนอแนวทางการพัฒนา และ 3. ระยะสรุปผลการวิจัย ได้แก่ การสรุปบทเรียน การเขียนรายงานและการเผยแพร่งานวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

1. แบบสอบถามตัวแทนครัวเรือน พัฒนามาจากกรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนและการมีส่วนร่วมของนักวิจัยชุมชน ร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง คือ สภาองค์กรชุมชนตำบลหนองสรวง เครือข่ายสมัชชาสุขภาพจังหวัดกาฬสินธุ์ เทศบาลตำบลหนองสรวง หน่วยป้องกันและปราบปรามประมงน้ำจืดเขื่อนลำปาวกาฬสินธุ์ และ สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอหนองกุงศรี แบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม ส่วนที่ 2 ข้อมูลทุนท้องถิ่นกับทรัพยากรประมงพื้นบ้าน และ ส่วนที่ 3 ปัญหาอุปสรรคปัญหาและข้อเสนอแนวทางการพัฒนาประมงพื้นบ้าน

2. แบบบันทึกข้อมูลภาคสนามในการประชุมผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยการบันทึกรายละเอียดกิจกรรมสำคัญในการจัดประชุมในชุมชน คือ กิจกรรมคืนข้อมูลแก่ชุมชน กิจกรรมการจัดทำข้อเสนอแนวทางการพัฒนา และกิจกรรมสรุปบทเรียนการวิจัย โดยใช้หลักในการบันทึกเนื้อหาและประเด็นสำคัญ คือ 5W 1H ได้แก่ Who ใคร What อะไร When เมื่อไร Where ที่ไหน Why ทำไม และ How อย่างไร

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

1. แบบสอบถาม มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์ ออกหนังสือถึงผู้ใหญ่บ้าน ทั้ง 2 แห่ง เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการตอบแบบสอบถามของประชาชนในพื้นที่ที่เป็นกลุ่มประชากร จำนวน 139 ชุด เก็บรวบรวมข้อมูลโดยผู้วิจัย นักวิจัยชุมชนและนักศึกษา ที่ผ่านการอบรมโดยผู้วิจัย และเก็บแบบสอบถามคืนได้จำนวน 99 ชุด คิดเป็นร้อยละ 71.22 ของแบบสอบถามทั้งหมด เนื่องจากครัวเรือนไม่มีผู้อยู่ให้ข้อมูล ไปทำงานต่างถิ่น จากนั้นนำข้อมูลที่ได้ไปวิเคราะห์และประมวลผลโดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปทางสังคมศาสตร์ต่อไป

2. แบบบันทึกภาคสนาม จากสาระสำคัญของ การประชุม กิจกรรมคืนข้อมูลแก่ชุมชน กิจกรรมการจัดทำข้อเสนอแนวทางการพัฒนาทางการเสริมสร้างทุนท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทรัพยากรประมงพื้นบ้าน ชุมชนริมเขื่อนลำปาวจังหวัดกาฬสินธุ์ และกิจกรรมสรุปบทเรียนการวิจัย โดยมีกลุ่มเป้าหมายในการวิจัยเข้าร่วม คือ สภาองค์กรชุมชนตำบลหนองสรวง เครือข่ายสมัชชาสุขภาพจังหวัดกาฬสินธุ์ เทศบาลตำบลหนองสรวง หน่วยป้องกันและ

ปราบปรามประมงน้ำจืดเขื่อนลำปาวกาฬสินธุ์ พัฒนาชุมชนอำเภอหนองกุงศรี และผู้นำชุมชน นำข้อมูลดิบที่ได้มารวบรวมเพื่อวิเคราะห์ด้วยวิธีการที่เหมาะสมและนำเสนอต่อไป

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. แบบสอบถาม ใช้สถิติพรรณนา (Descriptive Statistics) สำหรับอธิบายลักษณะทั่วไปของกลุ่มประชากร และ ทุนท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทรัพยากรประมงพื้นบ้าน ชุมชนริมเขื่อนลำปาวจังหวัดกาฬสินธุ์ สถิติที่ใช้ คือ ค่าความถี่ (Frequency) และ ค่าร้อยละ (Percentage)

2. แบบบันทึกภาคสนาม ข้อมูลปฐมภูมิที่ได้การบันทึกภาคสนามจากการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ใช้เทคนิคการวิเคราะห์โดยการสร้างข้อสรุป (Analysis Introduction)

ผลการวิจัย

ข้อมูลจากการเก็บรวมข้อมูลโดยแบบสอบถามตัวแทนครัวเรือน ชุมชนทั้ง 2 แห่ง มีครัวเรือนที่อาศัยอยู่ ณ ปัจจุบัน (ปี 2562) จำนวน 99 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 72.26 ของครัวเรือนทั้งหมด ประชากรทั้งสิ้น 355 คน ส่วนใหญ่เป็นเพศชาย จำนวน 181 คน คิดเป็นร้อยละ 50.99 รองลงมาเป็นเพศหญิง จำนวน 174 คน คิดเป็นร้อยละ 49.01 ผลการศึกษา ทุนท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทรัพยากรประมงพื้นบ้าน ชุมชนริมเขื่อนลำปาวจังหวัดกาฬสินธุ์ มีรายละเอียด ดังนี้

ทุนท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทรัพยากรประมงพื้นบ้านชุมชนริมเขื่อนลำปาวจังหวัดกาฬสินธุ์

1. ทุนมนุษย์ มีทุนท้องถิ่นด้านมนุษย์ที่สำคัญ 3 ด้าน ได้แก่

1.1 ลักษณะของประชากร ส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับชั้นประถมศึกษา ร้อยละ 48.98 รองลงมา คือ จบระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ร้อยละ 10.70 และ มัธยมศึกษาตอนต้น ร้อยละ 10.42 ส่วนใหญ่มีสถานภาพสมรส คือ แต่งงานและอยู่ด้วยกัน ร้อยละ 59.15 รองลงมา คือโสด ร้อยละ 35.77 หม้าย และ หย่าร้าง ร้อยละ 3.38 และ 1.69 ตามลำดับ โดยประชากรส่วนใหญ่ เป็นวัยแรงงาน มีอายุระหว่าง อายุ 21-59 ปี ร้อยละ 59.15 รองลงมา คือ วัยเด็กอายุ 0-21 ปี ร้อยละ 25.07 และ วัยผู้สูงอายุ อายุ 60 ปีขึ้นไป 15.77 โดยผู้สูงอายุอายุมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้น ในขณะที่วัยเด็กและวัยแรงงานมีแนวโน้มลดลง และส่วนใหญ่มองว่า สุขภาพและอายุ มีส่วนสำคัญอย่างมากในการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน สอดคล้องกับ คำกล่าวของนักวิจัยชุมชนที่มีอาชีพประมงพื้นบ้านที่กล่าวว่า *“พออายุมากขึ้นการลงไปจับปลามันก็ลำบากมากขึ้น หูตา เรี่ยวแรงมันก็ไม่ดีเหมือนเดิม และยังมีความเสี่ยงต่ออุบัติเหตุด้วย ” (บันทึกภาคสนามกิจกรรมคืนข้อมูลโดยนักวิจัยชุมชนที่มีอาชีพประมงพื้นบ้าน, บันทึกเมื่อ มีนาคม 2563)*

1.2 อาชีพ ส่วนใหญ่มีอาชีพหลัก คือ รับจ้างทั่วไป ร้อยละ 22.82 รองลงมา คือ เด็กหรือ วัยกำลังเรียนหนังสือ ร้อยละ 22.25 เกษตรกรรม ร้อยละ 17.46 และ ประมงพื้นบ้าน ร้อยละ 13.52 ตามลำดับ จากข้อมูลเห็นได้ว่าสัดส่วนการทำประมงเป็นอาชีพหลัก น้อยกว่าอาชีพรับจ้างทั่วไป และ เกษตรกรรม สาเหตุสำคัญเกิดจากต้นทุนการทำประมงที่สูงขึ้น และ การจับสัตว์น้ำในแต่ละครั้งได้ผลผลิตน้อยลง และ มีความไม่แน่นอน สอดคล้องกับ คำกล่าวของนักวิจัยชุมชนที่เป็นผู้ใหญ่บ้าน ที่กล่าวว่า *“การลงหาปลาแต่ละครั้งไม่ใช่ว่าจะได้ทุกครั้ง บางครั้งได้มาก บางครั้งได้น้อย บางครั้งไม่ได้เลย แต่ที่แน่นอนตลอดคือต้นทุนการจะลงไปจับปลาแต่ละครั้ง สูงขึ้นเรื่อยๆ เช่น ค่าน้ำมัน ค่าตาข่าย” (บันทึกภาคสนามกิจกรรมคืนข้อมูล โดยนักวิจัยชุมชนที่เป็นผู้ใหญ่บ้าน, บันทึกเมื่อ มีนาคม 2563)*

1.3 ทักษะและประสบการณ์ในการทำประมง ส่วนใหญ่มีความเกี่ยวข้องต่อการทำประมง คือ เน้นทำประมงเพื่อจำหน่ายเป็นอาชีพหลัก ร้อยละ 33.6 รองลงมา คือ ทำประมงเพื่อเน้นนำมาบริโภคในครัวเรือน ร้อยละ 26.75 ทำประมงเป็นอาชีพเสริม ร้อยละ 20.15 และ ไม่ได้ทำประมง หรือ ไม่มีส่วนเกี่ยวข้อง ร้อยละ 18.15 ส่วนใหญ่ชาวประมงส่วนใหญ่มีประสบการณ์ในการทำประมงมากกว่า 10 ปีขึ้นไป รองลงมา มีประสบการณ์ในการทำประมง 5-7 ปี ชาวประมงส่วนใหญ่ มีอายุอยู่ระหว่าง 30-45 ปี ช่วงเวลาจับปลาส่วนใหญ่เป็นช่วงเช้า รองลงมา คือ ช่วงเย็น ส่วนใหญ่มีความรู้และทักษะในการทำประมงเกือบทั้งหมดเรียนรู้มาจากสมาชิกในครอบครัว เช่น ความรู้ด้านสภาพอากาศและช่วงเวลาที่เหมาะสมในการจับสัตว์น้ำ แหล่งที่อยู่ของสัตว์น้ำแต่ละชนิด และ เทคนิควิธีการจับสัตว์น้ำแต่ละชนิด เป็นต้น

2. ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ มีทุนท้องถิ่นด้านทรัพยากรธรรมชาติ ที่สำคัญ 4 ด้าน ได้แก่

2.1 ทรัพยากรน้ำ ส่วนใหญ่ใช้น้ำประปาในการอุปโภคบริโภคในครัวเรือน และใช้น้ำจากเขื่อนลำปาวในการทำเกษตรและจับสัตว์น้ำ การเข้าถึงแหล่งทรัพยากรน้ำในชุมชน พบว่า ส่วนใหญ่มีการเข้าถึงและใช้ประโยชน์แหล่งน้ำจากเขื่อนลำปาว ทั้งด้านการอุปโภค บริโภคในครัวเรือน ทำการประมงซึ่งเป็นอาชีพหลักของชุมชน และด้านการเกษตร เช่น ปลูกข้าว มะม่วง มันสำปะหลังและอ้อย ส่วนน้ำในเขื่อนชาวบ้านมีความกังวลเรื่องสารเคมีจากการเกษตร เพราะมีการปลูกมันสำปะหลังและอ้อยบริเวณรอบ เขื่อนซึ่งเป็นพื้นที่โคกสูง โอกาสที่น้ำจะชะล้างสารเคมีลงมาแหล่งน้ำจึงเป็นไปได้สูง อีกทั้งยังมีโรงงานอุตสาหกรรมที่อยู่ใกล้ ซึ่งอาจส่งผลต่อคุณภาพของน้ำในเขื่อน สัตว์น้ำและพืชน้ำในเขื่อนได้ และ การทำประมงแบบผิดวิธี ทำให้เกิดตะกอน แหล่งน้ำตื้นเขิน การเลี้ยงปลากระชังที่มีปัญหาเรื่องการเน่าเสียของเศษอาหาร ระบบการไหลเวียนของน้ำ ปัจจุบันจึงมีการกำหนดพื้นที่เฉพาะสำหรับเลี้ยงปลากระชังเพื่อไม่ให้กระทบต่อสัตว์น้ำธรรมชาติและไม่มีกลิ่น แต่ยังมีน้ำเสียจากครัวเรือนที่ไหลลงสู่เขื่อนร่วมด้วย รองลงมา คือ มีการประโยชน์จากแหล่งน้ำประปาชุมชนสูงที่สุด ซึ่งใช้ในการอุปโภคบริโภคในครัวเรือน ปัญหาที่พบ คือ คุณภาพของน้ำประปามีกลิ่นและมีสีขุ่น ส่วนประเด็นด้านความมั่นคงในการใช้ประโยชน์จากเขื่อนลำปาว พบว่า ชุมชนที่อยู่ใกล้เขื่อนลำปาวยังคงสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ แต่พบปัญหาว่ามีบางส่วนถูกทำลายจากการใช้ประโยชน์

2.2 ทรัพยากรป่าไม้ บ้านทับปลาและบ้านคำแคนไม่มีป่าชุมชนเป็นของตนเองเนื่องจากมีพื้นที่จำกัดมีเพียงป่าดอนปู่ตาที่เป็นทรัพยากรส่วนรวมร่วมกับหลาย ๆ ชุมชนเท่านั้น ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “เกาะแก้ว” หรือ “แก่งดอนกลาง” ซึ่งเป็นป่าชุมชนที่มีความสมบูรณ์มาก โดยเป็นสถานที่ตั้งของศาลปู่ตาที่ชาวบ้านหลายชุมชนให้ความเคารพและในทุกปีจะมีพิธีเลี้ยงปู่ตาร่วมกัน นอกจากนี้ ชุมชนยังเข้าไปมีส่วนร่วมในการดูแลป่าชุมชน เช่น การปลูกป่า การช่วยกันอนุรักษ์ฟื้นฟู เป็นต้น

2.3 ทรัพยากรสัตว์น้ำ ส่วนข้อมูลชนิดของสัตว์น้ำที่ชาวประมงจับได้ในรอบปีที่ผ่านมา เมื่อเปรียบเทียบกับ 5 ปีที่แล้ว พบว่า สัตว์น้ำที่จับได้เพิ่มขึ้น มีเพียงชนิดเดียว คือ ปลาสร้อยขาว จับได้ปริมาณเท่าเดิม 6 ชนิด ได้แก่ ปลากราย ปลาตะเพียน ปลานิล ปลาชะโด ปลาบู่ ปู และ จับได้ปริมาณลดลง 9 ชนิด ได้แก่ ปลาเนื้ออ่อน ปลากด ปลาสวาย ปลาช่อน ปลาบึก ปลาซิวแก้ว ปลากระมัง กุ้งฝอย หอยเล็บม้า เป็นต้น ส่วนด้านราคาสัตว์น้ำ ประเภทที่มีราคาสูงสุด คือ ปลาเนื้ออ่อน ราคาเฉลี่ยต่อกิโลกรัม 220 บาท รองลงมา คือ ปลาบึก 170 บาท กุ้งฝอยและปู 100 บาท ปลากดและปลากราย 100 บาท ตามลำดับ จากข้อมูลจะเห็นได้ว่า ชาวประมงมีแนวโน้มในการจับสัตว์น้ำในหลายชนิดได้น้อยลง

2.4 ทรัพยากรดิน ลักษณะดินบริเวณนี้ เป็นกลุ่มดินชุด 40 คือ กลุ่มดินร่วนหยาบลึกมากที่เกิดจากตะกอนลำน้ำหรือวัตถุต้นกำเนิดเนื้อหยาบปฏิกิริยา ดินเป็นกรดจัดหรือเป็นกลางการระบายน้ำดีถึงปานกลางความอุดมสมบูรณ์ต่ำ เนื้อดินค่อนข้างเป็นทราย พืชที่ปลูกมีโอกาสเสี่ยงต่อการขาดแคลนน้ำได้ง่าย ดินมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ และมีปัญหาการชะล้างพังทลายของหน้าดินโดยเฉพาะบริเวณที่มีความลาดชันสูง สภาพดิน

ดังกล่าวใช้ปลูกพืชไร่ต่าง ๆ เช่น มันสำปะหลัง อ้อย ปอ ข้าวโพดและถั่วบางชนิด เป็นต้น จากสภาพดินดังกล่าวส่งผลให้ผลผลิต เช่น ข้าว มันสำปะหลัง และอ้อย ได้ผลผลิตที่ต่ำ การใช้ประโยชน์จากที่ดินในการทำเกษตรกรรมบริเวณนี้ จึงต้องใช้ปุ๋ยเคมีในปริมาณมากขึ้นในทุกปี ส่งผลให้ดินมีสภาพเสื่อมโทรม

3 ทุนทางกายภาพ มีทุนท้องถิ่นทางกายภาพ ที่สำคัญ 3 ด้าน ได้แก่

3.1 ภูมิประเทศ ชุมชนแบ่งลักษณะภูมิประเทศเป็น 2 ลักษณะ คือ พื้นที่ลาดเอียง บริเวณริมอ่างเก็บน้ำเขื่อนลำปาว มีพื้นที่ประมาณ 70 ไร่ มีที่อยู่อาศัยติดกับอ่างเก็บน้ำเขื่อนลำปาว จึงเหมาะกับการประกอบอาชีพประมงน้ำจืด ส่วนบริเวณที่ติดเขื่อนลำปาวจึงพอมีที่ดินที่ใช้ประโยชน์ที่อยู่ในบริเวณเขตน้ำขึ้นลง และ พื้นที่เนินสลับที่ลุ่ม มีพื้นที่ ประมาณ 300 ไร่ ใช้ประโยชน์บริเวณที่ราบในการปลูกพืชไร่และที่ลุ่มทำนาข้าว

3.2 การถือครองที่ดิน ของทั้ง 2 ชุมชน พบว่า บ้านทับปลา กว่าร้อยละ 91.20 ไม่มีเอกสารสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินของตนเอง เป็นการเช่าที่ดินเพื่อสร้างที่อยู่อาศัยจากกรมธนารักษ์ โดยเป็นการเช่าแบบรายปี ซึ่งแต่ละครัวเรือนมีที่ดินเช่าเฉลี่ยครัวเรือนละประมาณ 100 ตารางวา มีเพียง 5 ครัวเรือนเท่านั้นที่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ซึ่งเป็นที่ดินที่ได้จากมรดกของพ่อแม่และซื้อเอง โดยเป็นที่ดินอยู่นอกหมู่บ้านจะใช้ประโยชน์เพื่อการเพาะปลูก ในขณะที่บ้านคำแคนทั้งหมดมีที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์เป็นของตนเอง ใช้ประโยชน์ในการเกษตร ได้แก่ นาข้าว มันสำปะหลัง อ้อยและสร้างที่อยู่อาศัย โดยครัวเรือนมีจำนวนที่ดินเฉลี่ยประมาณ 20 ไร่ต่อครัวเรือน ซึ่งครัวเรือนสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากที่ดินได้เต็มที่

3.3 เครื่องมือทำประมง เครื่องมือที่พบมากที่สุด คือ เบ็ด รองลงมา คือ ตาข่ายดักปลา อวน และ ตุ้ม ตามลำดับ เครื่องมือส่วนใหญ่ ได้มาโดยการซื้อ เช่น เรือยนต์ เรือพาย อวน ลอบ กระชัง ตาข่าย ตุ้ม ยอ ดาง สุ่ม และ มีบางประเภทได้มาโดยการผลิตเอง ได้แก่ แห เบ็ด และไซ เครื่องมือประมงที่เป็นแบบดั้งเดิมพบว่า มีอยู่บางประเภท ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 เครื่องมือในการทำประมงของครัวเรือน

ประเภทเครื่องมือ	จำนวน	ที่มา
1. เรือยนต์	38 ลำ	ซื้อ
2. เรือพาย	2 ลำ	ซื้อ
3. อวน	89 ปาก	ซื้อ
4. แห	40 ปาก	ซื้อและผลิตเอง
5. เบ็ด	5,106 คัน	ผลิตเอง
6. ลอบ	61 อัน	ซื้อ
7. กระชัง	22 กระชัง	ซื้อ
8. ตาข่ายดักปลา (ดาง)	262 ผืน	ซื้อ
9. ตุ้ม	87 อัน	ซื้อ
10. ยอ (ยก)	2 อัน	ซื้อ
11. ไซ	3 ลูก	ซื้อและผลิตเอง
12. สุ่มจับปลา	1 ชิ้น	ซื้อ

4.ทุนทางการเงิน มีทุนท้องถิ่นทางการเงิน ที่สำคัญ 4 ด้าน ได้แก่

4.1 อาชีพและรายได้ อาชีพที่ทำรายได้ให้ครัวเรือนมากที่สุด คือ ทำประมง ครัวเรือนมีรายได้เฉลี่ยต่อปีประมาณ 196,541 บาท และบางส่วนมีปัญหาด้านการประกอบอาชีพ คือ ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง เสี่ยงต่อภัยธรรมชาติ รองลง คือ มาจากเกษตรกรรม ได้แก่ การทำนา ทำไร่อ้อยและไร่มันสำปะหลัง ครัวเรือนมีรายได้เฉลี่ยต่อปีประมาณ 100,000 บาทต่อปี

4.2 การออม พบว่า ชุมชนมีการออมเงินในระดับครัวเรือนหลากหลายช่องทาง เช่น การออมผ่านกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชน การออมโดยการซื้อประกันชีวิต บางครัวเรือนออมเงินโดยการซื้อทองรูปพรรณ รูปแบบการออมเงินของชุมชน พบว่า ส่วนใหญ่มีรูปแบบการออมเงินผ่านกองทุนต่าง ๆ ในหมู่บ้าน มีการออมเงินเฉลี่ยทั้งหมู่บ้านจำนวนประมาณ 23,410 บาทต่อเดือน คิดเป็นการออมเฉลี่ยต่อครัวเรือนประมาณ 236 บาทต่อเดือน มีการออมมากที่สุด คือ จำนวนเฉลี่ยประมาณ 6,000 บาทต่อครัวเรือนต่อเดือน และชุมชนมีการออมน้อยที่สุด คือ จำนวนเฉลี่ยประมาณ 20 บาทต่อครัวเรือนต่อเดือน

4.3 การใช้จ่าย ค่าใช้จ่ายของครัวเรือนส่วนใหญ่ คือ เป็นค่าอุปโภคบริโภค คิดเป็นร้อยละ 28 รองลงมา คือ ค่าลงทุนในการประกอบอาชีพ คิดเป็นร้อยละ 22 และ ชำระหนี้สินครัวเรือน ร้อยละ 15 ข้อมูลต้นทุนในการทำประมงพื้นบ้านของครัวเรือน พบว่า ส่วนใหญ่มีต้นทุนในการทำประมงพื้นบ้านจากการรับซื้อปลามาแปรรูป จำนวนเงินลงทุนต่อครัวเรือนโดยเฉลี่ยประมาณ 48,000 บาทต่อปี รองลงมา คือ ลงทุนเกี่ยวกับเครื่องมือในการทำประมง ต่อครัวเรือนโดยเฉลี่ยประมาณ 36,828 บาทต่อปี โดยเงินลงทุนในการทำประมงส่วนใหญ่มาจากเงินทุนของตัวเอง มีเพียง 10 ครัวเรือนที่มีการกู้เงินจากธนาคารเพื่อมาลงทุนในการทำประมง

4.4 แหล่งเงินทุน ชุมชนสามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนได้ คือ กองทุนหมู่บ้าน การกู้ยืมจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ธนาคารออมสิน เป็นต้น วัตถุประสงค์ของการกู้ยืมเงินส่วนใหญ่เพื่อนำเงินมาใช้ลงทุนในการประกอบอาชีพ

5 ทุนทางสังคม มีทุนท้องถิ่นทางสังคม ที่สำคัญ 5 ด้าน ได้แก่

5.1 ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านการแปรรูปหรือถนอมอาหาร พบว่า ชุมชนมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากปลาเพื่อจำหน่ายหลากหลายรูปแบบ ได้แก่ ปลาแดดเดียว ส้มปลาตอง มันปลากราย ปลาซิวแก้ว ปลาร้า น้ำพริกปลาร้าบอง ปลาส้มและปลาเค็ม เป็นต้น โดยความรู้ดังกล่าวมีการถ่ายทอดความรู้จากรุ่นสู่รุ่นและมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์เพิ่มเติมจากการเข้าร่วมอบรมของหน่วยงานของรัฐ ซึ่งผลิตภัณฑ์เป็นที่ต้องการของตลาดเป็นอย่างมากทั้งภายในจังหวัดและต่างจังหวัด

5.2 การเคารพกฎหมายหรือกติกาชุมชนด้านการประมง พบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่รู้และเคารพกฎกติกา หรือกฎหมายในการประมงบริเวณริมเขื่อนลำปาวค่อนข้างดี เช่น บริเวณห้ามจับสัตว์น้ำเขตอนุรักษ์ การใช้อุปกรณ์ที่ผิดกฎหมายในการจับปลา แต่มีชาวประมงบางส่วนน้อยที่ยังขาดความรู้เรื่องกฎหมายและไม่เคารพกฎกติกาชุมชนยังลักลอบฝ่าฝืนอยู่ และเคยถูกจับกุมดำเนินคดีเกี่ยวกับการทำประมงผิดกฎหมาย เช่น การช็อตปลาหรือจับปลาบริเวณเขตอนุรักษ์

5.3 ประเพณีและความเชื่อ ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรประมงที่สำคัญ คือ การเคารพนับถือเจ้าปู่เชียงโสม ซึ่งเป็นความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีที่ชาวบ้านเชื่อว่าเจ้าปู่เชียงโสมเป็นผู้ปกปักรักษาทั่วบริเวณเขื่อนลำปาวที่ชาวบ้านใช้ทำมาหากิน ศาลเจ้าปู่เชียงโสมตั้งอยู่ในป่าอีกฟากฝั่งหนึ่งของอ่างเก็บน้ำทางด้านทิศเหนือของหมู่บ้าน โดยมีการสร้างเป็นศาลย่อยเพื่อเคารพบูชาและสักการะ นอกจากนี้ ยังมีศาลหลักบ้านซึ่งชาวบ้านให้ความเคารพนับถือต่อหลักเมืองหลักบ้านประจำหมู่บ้านซึ่งเรียกว่า “ปู่บ้านสะพานเมือง” เริ่มก่อตั้งพร้อมกับสร้างหมู่บ้านในครั้งแรก เชื่อว่าเป็นผีผู้ปกปักรักษาในอาณาเขตหมู่บ้าน ตั้งอยู่บริเวณหน้าศาลากลางบ้านใช้ประกอบพิธีในการบนบานต่าง ๆ และทำบุญเบิกบ้าน นอกจากนี้ในช่วงเดือนสิงหาคม ของทุกปี ชุมชนยังได้จัด

พิธีกรรมสืบชะตาปลาเป็นประเพณีใหม่ที่เกิดจากการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก คือ ศูนย์ประมงกาฬสินธุ์ มีกิจกรรมทำบุญตักบาตร อุทิศส่วนบุญส่วนกุศลและปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ

5.4 ผู้นำและกลุ่มองค์กรในชุมชน ผู้นำชุมชนในพื้นที่มีการทำงานที่จริงจัง เปิดรับและเรียนรู้การพัฒนา เป็นที่พึ่งของชาวบ้าน และ ประสานงานกับหน่วยงานภายนอกได้ดี ส่วนในด้านกลุ่มองค์กรในชุมชน กลุ่มที่คนส่วนใหญ่ในชุมชนเป็นสมาชิก และยังมีความเข้มแข็งและดำเนินการอยู่ ประกอบไปด้วย กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเลี้ยงปลาในกระชัง กลุ่มปลาร้า กลุ่มผลิตแจ่วบอง กลุ่มเลี้ยงวัว กองทุนบริหารจัดการขยะชุมชน และ กลุ่มประมงอาสา กลุ่มเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งแก่ทรัพยากรประมงพื้นบ้าน

5.5 ความสัมพันธ์กับเครือข่ายภายนอก ด้วยชุมชนมีผู้นำที่เข้มแข็ง มีจึงมีหน่วยงานและเครือข่ายที่เข้ามามีส่วนร่วมในการส่งเสริมชุมชนให้เกิดการพัฒนา ทั้งทางด้านความรู้ วัสดุอุปกรณ์ เทคโนโลยี และงบประมาณ ประกอบด้วย หน่วยงานภาครัฐ เช่น สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอหนองกุงศรี สำนักงานเกษตรอำเภอหนองกุงศรี เทศบาลตำบลหนองสรวง มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์ หน่วยป้องกันและปราบปรามประมงน้ำจืดเขื่อนลำปาวกาฬสินธุ์ สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) อำเภอหนองกุงศรี สำนักงานวิจัยและพัฒนาประมงน้ำจืดจังหวัดกาฬสินธุ์ และ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ภาคประชาสังคม ได้แก่ สภาองค์กรชุมชนตำบลหนองสรวง คณะทำงานสมัชชาสุขภาพจังหวัดกาฬสินธุ์ ตัวอย่างโครงการของหน่วยงานภายนอกที่เข้ามาในพื้นที่ เช่น โครงการวิจัยท้องถิ่น โครงการชุมชนนวัตวิถี โครงการบ้านมั่นคง โครงการก่อสร้างถนนคอนกรีต โครงการพัฒนาการสื่อสารชุมชน โครงการยุวชนอาสา เป็นต้น ส่งผลให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น เช่น การพัฒนาถนน มีการติดตั้งสัญญาณอินเตอร์เน็ต ผลิตภัณฑ์แปรรูปสัตว์น้ำมีมาตรฐานและยอดจำหน่ายสูงขึ้น ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มมากขึ้น มีการกำหนดเขตอนุรักษ์พันธ์สัตว์น้ำแบบถาวรอย่างชัดเจน ครัวเรือนมีความมั่นคงในด้านที่อยู่อาศัย ปัจจุบันกลายเป็นชุมชนท่องเที่ยว สอดคล้องคำกล่าวของนักวิจัยชุมชน ที่กล่าวว่า *“จากการที่มีหน่วยงานภายนอกเข้ามาชุมชนเปลี่ยนไปอย่างมาก คนมีความรู้มากขึ้น ถนนหนทางก็ดีขึ้น การค้าขายก็ดีขึ้น เช่น ปลาส้ม ปลาร้าบอง ทำแทบไม่ทัน ชีวิตคนในชุมชนก็ดีขึ้นไปด้วย ” (บันทึกภาคสนามกิจกรรมสรุปบทเรียนการวิจัย บันทึกเมื่อ เมษายน 2563)*

พัฒนาแนวทางการเสริมสร้างทุนท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทรัพยากรประมงพื้นบ้าน ชุมชนริมเขื่อนลำปาวจังหวัดกาฬสินธุ์

ในการวิจัยได้มีการศึกษาแนวทางการเสริมสร้างทุนท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทรัพยากรประมงพื้นบ้านชุมชนริมเขื่อนลำปาวจังหวัดกาฬสินธุ์ โดยการมีส่วนร่วมวิเคราะห์และเสนอแนวทาง โดยผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง คือ นักวิจัยชุมชน จากทั้ง 2 หมู่บ้าน จำนวน 24 คน ภาคประชาสังคม ได้แก่ สภาองค์กรชุมชนตำบลหนองสรวง 2 คน เครือข่ายสมัชชาสุขภาพจังหวัดกาฬสินธุ์ จำนวน 2 คน ภาครัฐ ได้แก่ เทศบาลตำบลหนองสรวง 2 คน หน่วยป้องกันและปราบปรามประมงน้ำจืดเขื่อนลำปาวกาฬสินธุ์ 2 คน และ สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอหนองกุงศรี 1 คน รวมทั้งสิ้น 33 คน มีบทบาทหน้าที่ในการประสาน เก็บรวบรวมข้อมูล ร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูล คืนข้อมูล จัดทำแนวทางการพัฒนา และสรุปบทเรียนเพื่อสร้างการเรียนรู้ร่วมกัน โดยคณะทำงานและภาคีร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมกันแนวทางเสริมสร้างทุนท้องถิ่น ที่เกี่ยวกับทรัพยากรประมงพื้นบ้าน ในแต่ละด้านโดยแบ่งออกตามลักษณะทุนท้องถิ่น 5 ด้าน โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. แนวทางการพัฒนาทุนมนุษย์ จากการศึกษาภาวะคุกคามทุนมนุษย์ พบว่า 1) คนในชุมชนขาดความรู้เรื่องการตลาด ช่องทางในการจำหน่าย การเพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์ยังมีในระดับน้อย จึงเน้นขายเชิงปริมาณ คือ ลักษณะการขายที่เน้นจำนวนมากกว่าที่จะเน้นคุณภาพ และเน้นการขายเป็นปลาสด ทำให้ได้ราคาต่ำ ในขณะเดียวกันการจับปลามา จำนวนมากแต่ไม่มีการแปรรูปเพื่อเพิ่มมูลค่า อาจส่งผลต่อการคุกคามพื้นที่การ

ประมง การใช้เครื่องมือจับปลาขนาดใหญ่เพื่อต้องการจับปลาในปริมาณที่ได้มากขึ้น 2) ปัจจัยด้านอายุและสุขภาพ ที่ไม่เอื้อต่อการทำงานอาชีพประมงชาวประมงบางส่วนเริ่มมีอายุที่มากขึ้น ไม่สามารถออกเรือไปจับปลาได้เหมือนเมื่อก่อน รวมทั้งไม่มีแรงงานวัยแรงงานในครัวเรือน ทำให้ขาดรายได้ในการเลี้ยงดูตัวเองและครอบครัว และ ช่องทางการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร เช่น เรื่องกฎหมาย สภาพดินฟ้าอากาศ เป็นต้น ทำให้การวางแผนการจับปลาเป็นไปตามวิถีธรรมชาติที่ไม่มีการวางแผนมีแนวทางการพัฒนา คือ 1) พัฒนาด้านมาตรฐานและการตลาดผลิตภัณฑ์จากสัตว์น้ำให้แก่กลุ่มอาชีพในชุมชน เพื่อเป็นแหล่งรวมความรู้ รวมกันซื้อ รวมกันขาย ของคนในชุมชนและการพัฒนาศักยภาพมาตรฐานการแปรรูปผลิตภัณฑ์และการตลาดให้กับสมาชิกในกลุ่ม 2) ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมกันส่งเสริมและพัฒนากลุ่มอาชีพประมงในกลุ่มผู้สูงอายุที่ไม่สามารถลงจับสัตว์น้ำในเขื่อนได้ เช่น การแปรรูป และ การเลี้ยงสัตว์น้ำทดแทน เพื่อสร้างอาชีพสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน

2. แนวทางการพัฒนาทุนทรัพยากรธรรมชาติ จากการศึกษาภาวะคุกคามทุนด้านทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า ปลาที่เกิดตามธรรมชาติมีปริมาณลดลง เช่น ปลานาง ปลากด ปลาสวย ปลาช่อน ปลากระมัง ปลาชิวแก้ว ปลาชะโด ปลาบึก สัตว์น้ำอื่น ๆ เช่น หอยเล็บม้า กุ้งฝอยและพืชน้ำลดลง เช่น พลูคาว ผักชีน้ำ เป็นต้น และมีการจำกัดพื้นที่และห้วงเวลาในการทำประมงพื้นบ้าน ในขณะที่มีการเลี้ยงปลาในกระชังเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันคุณภาพน้ำในเขื่อนลำปาวกลับลดลง โดยมีสาเหตุมาจากสารเคมีในการเกษตรโดยเฉพาะพืชไร่อย่างอ้อยและมันสำปะหลังและน้ำเสียจากครัวเรือน การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เช่น น้ำท่วม ฝนแล้ง การถือครองที่ดิน เนื่องจากบ้านทับปลาเป็นที่ดินเช่ากรมธนารักษ์ ชาวบ้านจึงรู้สึกไม่มั่นคง มีแนวทางการพัฒนา คือ 1) ชุมชนมีการจัดการของเสีย ได้แก่ขยะและน้ำเสียในระดับครัวเรือน เพื่อปรับปรุงสภาพแวดล้อมลดปัญหาขยะและการปล่อยน้ำเสียสู่แหล่งน้ำ 2) ชุมชนร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องส่งเสริมการปลูกมันสำปะหลังปลอดภัยเพื่อปกป้องทรัพยากรริมเขื่อน 3) ชุมชนร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมกันจัดทำเขตอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรประมงพื้นบ้าน 4) คนในชุมชนร่วมกับภาคีเครือข่าย ฟื้นฟู ปลูกพืชน้ำเพื่อเป็นแหล่งอาหารและออกซิเจนสำหรับสัตว์น้ำบริเวณริมปาว และ 5) ชุมชนร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมกันอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากร ด้วยกิจกรรมสืบชะตาปลาและแม่น้ำอย่างต่อเนื่องทุกปี

3. แนวทางการพัฒนาทุนทางกายภาพ จากการศึกษาภาวะคุกคามทุนด้านกายภาพ พบว่า ชาวประมงมีภาวะคุกคามต่อทรัพยากรประมงพื้นบ้านที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหาร คือ เครื่องมือในการจับปลาแบบดั้งเดิมที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นมีการผลิตใช้น้อยลง หันมาใช้เครื่องมือที่มีขายตามท้องตลาดมากขึ้น ซึ่งส่งผลให้เครื่องมือในการจับปลาบางชนิดส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ มุ่งเน้นการได้ปริมาณปลาจำนวนมากแต่ยังคำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นในแง่ของการทำลายล้างตามมาจากอุปกรณ์ที่ไม่เหมาะสม มีแนวทางการพัฒนา คือ 1) ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องส่งเสริมให้ชาวประมงมีความรู้ทางด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรประมงป้องกันไม่ให้เกิดการทำลายทรัพยากรสัตว์น้ำอย่างไม่เหมาะสม เพื่อรักษาสมดุลปริมาณสัตว์น้ำให้ยั่งยืน เช่น อบรมให้ความรู้ด้านมาตรการ กฎระเบียบ กฎหมายในการทำประมง และ พัฒนาเครื่องมือการจับสัตว์น้ำที่ไม่ทำลายสัตว์น้ำ ไม่ผิดกฎหมาย และ การวางมาตรการร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง 2) ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟูเครื่องมือประมงพื้นบ้านและป้องกันการใช้เครื่องมือขนาดใหญ่ที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์เขื่อนลำปาว

4. แนวทางการพัฒนาทุนทางการเงิน จากการศึกษาทุนท้องถิ่นด้านการเงิน พบว่า มีคนในชุมชนและชาวประมงพื้นบ้านมีปัญหาหนี้สิน โดยมีการกู้ยืมเงินจากแหล่งทุนต่าง ๆ เช่น ธนาคารพาณิชย์ต่าง ๆ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร กองทุนภายในหมู่บ้าน เพื่อนำมาใช้ในการลงทุนประกอบอาชีพ บางครอบครัวต้องไปทำงานต่างถิ่นเพื่อหาเงินมาใช้หนี้ ชาวประมงต้องจับปลาให้ได้มากขึ้น เพื่อให้มีรายได้เลี้ยงปากเลี้ยงท้องและใช้หนี้ นอกจากนี้ ยังพบว่าการเข้าถึงแหล่งทุนในการประกอบอาชีพประมงของชุมชนอยู่ในระดับน้อย

โดยเฉพาะกรณีบ้านทับปลาที่ไม่มีที่ดินทำกินเนื่องจากบ้านทับปลาส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเอง มีเพียงสิทธิ์ในการเช่ากับกรมธนารักษ์ จึงไม่มีหลักทรัพย์เพื่อทำให้เข้าถึงแหล่งทุนมาใช้ในการประกอบอาชีพ และยังขาดแหล่งในการออมเงินเพื่อสร้างสวัสดิการให้กับตนเอง มีแนวทางการพัฒนา คือ ชุมชนและเครือข่ายร่วมกันจัดตั้งสถาบันการเงินชุมชนเพื่อเป็นแหล่งเงินออมและเงินทุนในการประกอบอาชีพ และพัฒนาศักยภาพคณะทำงานสถาบันการเงินชุมชน

5. แนวทางการพัฒนาทุนทางสังคม จากการศึกษาทุนทางสังคม คนในชุมชนบางส่วนมีการละเมิดกฎกติกาและกฎหมายเรื่องการประมงในเขื่อนลำปาว มีหมู่บ้านใกล้เคียงละเมิดกฎกติกา แต่อยู่ในพื้นที่รับผิดชอบในการดูแลของคณะกรรมการประมงพื้นบ้าน ทำให้บางครั้งเมื่อมีการว่ากล่าวตักเตือน ชาวบ้านจะไม่เชื่อถือ จึงต้องให้หน่วยงานที่รับผิดชอบลงพื้นที่ติดตามร่วมกัน ซึ่งเจ้าหน้าที่ก็มีน้อย เช่น การใช้เครื่องมือจับปลาผิดกฎหมาย การจับปลาในเขตพื้นที่ห้ามจับปลา เป็นต้น และคนในชุมชน ยังไม่สามารถเข้าถึงช่องทางหรือเครือข่ายจำหน่ายสินค้าด้านประมงหรือ ผลิตภัณฑ์แปรรูปได้กว้างขวางและแน่นอนมากนัก ซึ่งยังเป็นความเสี่ยงที่ชาวบ้านต้องเผชิญอยู่ มีแนวทางการพัฒนา คือ 1) เสริมสร้างความร่วมมือในการสนับสนุนกิจกรรมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่นอย่างมีส่วนร่วม ผ่านกลไกที่เกี่ยวข้องทั้งในพื้นที่และเครือข่ายความร่วมมือ 2) จัดตั้งและพัฒนาเครือข่ายคณะกรรมการประมงพื้นบ้านร่วมกันของชุมชนริมเขื่อนลำปาว พัฒนากลไก โครงสร้างการทำงาน และวางแผนการทำงานเพื่อร่วมกันดูแลอนุรักษ์ทรัพยากรประมงพื้นบ้านริมเขื่อนลำปาว 3) ส่งเสริมการเข้าถึงช่องทางหรือเครือข่ายจำหน่ายสินค้าด้านประมงหรือ ผลิตภัณฑ์แปรรูป

สรุปและอภิปรายผล

การศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาในระดับพื้นที่ เกี่ยวข้องกับชุมชมเพียงสองชุมชนประมงพื้นบ้านริมเขื่อนลำปาวจังหวัดกาฬสินธุ์ อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษานี้สะท้อนหรือสอดคล้องกับงานการศึกษาหรือยืนยันข้อมูลทางเศรษฐกิจสังคมในภาพใหญ่ได้ ข้อค้นพบ **ประการแรก** ทุนท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทรัพยากรประมงพื้นบ้านของชุมชนริมเขื่อนลำปาวจังหวัดกาฬสินธุ์ ผลการวิจัยพบว่า มีอยู่ทั้ง 5 ด้าน ตามกรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihoods Framework; SLF) แต่ยังค้นพบว่า ทุนทางการเงินเข้ามามีบทบาทและขยายขอบเขตความสำคัญอย่างมากในปัจจุบัน เห็นได้จากปรากฏการณ์ที่อาชีพหลักของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงอาชีพจากประมงพื้นบ้านและเกษตรกรรมมาเป็นรับจ้างทั่วไปมากขึ้น อันเนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติเริ่มมีน้อยลง ความเสี่ยงในการประกอบอาชีพที่พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติจึงมีมากขึ้นเรื่อย สอดคล้องกับงานของนิลวดี พรหมพักพิง และคณะ (2562) ที่พบว่า ในสภาพที่ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ความอุดมสมบูรณ์ของดิน แหล่งน้ำ หรือป่าไม้ร่อยหรอลงไป เป็นต้น ครัวเรือนเกษตรกรจำเป็นต้องหันไปพึ่งพิงสินทรัพย์ทุนด้านอื่นเพิ่มมากขึ้น สินทรัพย์ทุนที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ ทุนการเงิน (finance capital) อย่างไรก็ตามถึงแม้ทุนทางการเงินจะขยายขอบเขตความสำคัญอย่างมาก แต่ก็ส่งให้เกิดปัญหาตามมาทั้งด้านหนี้สิน และ การอพยพไปทำงานต่างถิ่น **ประการที่สอง** จากการศึกษา พบว่าทุนทางสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่ที่มีความโดดเด่นอย่างมากในพื้นที่โดยเฉพาะความสัมพันธ์ที่ดีกับเครือข่ายภายนอก ก่อให้เกิดการเรียนรู้ ปรับตัว เปิดรับความรู้ เทคโนโลยีและนวัตกรรมใหม่ๆ ของชุมชน ทำให้ผู้นำและกลุ่มองค์กรในชุมชนเกิดความเข้มแข็งมากขึ้น ส่งผลกระทบต่อการเสริมสร้างทุนท้องถิ่นในด้านอื่นๆ ทั้งทุนทางการเงิน ทุนมนุษย์ ทุนทางกายภาพ และ ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตามมาด้วยสอดคล้องกับงานของ สุนิตย์ เหมนิล (2564) ที่พบว่ากลุ่มประมง มีทุนทางสังคมที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินกิจการ ทั้งที่เป็นทุนรากเหง้าดั้งเดิม และทุนทางสังคมที่มาจากการผสมผสานกับสิ่งใหม่ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน ประกอบด้วย 4 ด้าน ได้แก่ ด้านภูมิศาสตร์และแหล่งทรัพยากร ด้านความสัมพันธ์ภายใน ด้านความรู้และ

ภูมิปัญญา และด้านความสัมพันธ์เครือข่ายภายนอก ซึ่งส่งผลให้กลุ่มประมง มีความโดดเด่น และสามารถนำทุนทางสังคมที่มีอยู่นั้นมาขับเคลื่อนการดำเนินงานได้เป็นอย่างดี

บทความนี้ยังมีข้อเสนอแนวทางการเสริมสร้างทุนท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทรัพยากรประมงพื้นบ้านชุมชนริมเขื่อนลำปาวจังหวัดกาฬสินธุ์ ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของชุมชนและเครือข่าย มี 5 แนวทาง ที่สอดคล้องกับทุนท้องถิ่นทั้ง 5 ด้านตามกรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihoods Framework; SLF) ได้แก่แนวทาง 1) การพัฒนาทุนมนุษย์ 2) การพัฒนาทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ 3) การพัฒนาทุนทางกายภาพ 4) การพัฒนาทุนทางการเงิน และ 5) การพัฒนาทุนทางสังคมและวัฒนธรรม โดยให้ความสำคัญกับทุนทั้ง 5 ด้าน เพื่อให้ดำรงอยู่และปรับตัวให้สอดคล้องกับสถานการณ์เปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม สอดคล้องกับงานพิสมัย ศรีเนตร และอัญชนา ณ ระนอง (2561) พบว่า ทุนชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับความสามารถในการจัดการภัยพิบัติของชุมชนได้แก่ ทุนทางสังคม ทุนมนุษย์ ทุนทางการเมือง ทุนทางการเงิน ทุนทางกายภาพ เป็นทุนที่มีอยู่ในชุมชน โดยชุมชนนำมาใช้และช่วยให้ชุมชนสามารถรับมือและลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติได้ดีขึ้น ซึ่งแนวทางการเสริมสร้างทุนท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทรัพยากรประมงพื้นบ้าน ได้ให้ความสำคัญกับการจัดตั้งและพัฒนากลไกภายในชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งและสามารถตอบสนองต่อการปรับตัวและดำรงอยู่ของทุนด้านต่างๆ เช่น การจัดตั้งสถาบันการเงินชุมชน การอนุรักษ์ฟื้นฟูเครื่องมือทำประมงพื้นบ้าน การจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน เป็นต้นและการสร้างเครือข่ายกับภายนอก เช่น การพัฒนาเครือข่ายคณะกรรมการประมงพื้นบ้านเพื่อเพิ่มพลังทางสังคมให้มีผลกระทบต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรสัตว์น้ำมากขึ้น สองคล้องกับงานของ อดิสอน ขุยคำ และคณะ (2559) เสนอแนวทางในการอนุรักษ์วิถีการทำประมงพื้นบ้านที่เหมาะสมกับคนในชุมชน คือ ให้คนในชุมชนตระหนักถึงคุณค่าและให้ความสำคัญ ภาคภูมิใจในอาชีพประมงพื้นบ้านที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ กำหนดแนวทางอนุรักษ์ร่วมกันระหว่างคนในชุมชน ผู้นำ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยทำงานร่วมกันเป็นภาคีเครือข่าย การรณรงค์การทำประมงพื้นบ้านเชิงอนุรักษ์ ประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภาคีเครือข่ายในการอนุรักษ์วิถีการทำประมงพื้นบ้าน ในด้านการเพิ่มจำนวนปลาและเพาะพันธุ์ปลาที่สูญพันธุ์โดยร่วมมือกับศูนย์วิจัยและพัฒนาประมงน้ำจืด การรณรงค์ลดใช้สารเคมีในพื้นที่เกษตรเหนือบริเวณพื้นที่ประมงในกว๊านโดยการได้รับความรู้จากสำนักงานเกษตรจังหวัด และการเพาะพันธุ์หรือสร้างแหล่งอาหารของปลา การอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทำประมงพื้นบ้าน ภูมิปัญญาในการทำเครื่องมือจับปลา รวมถึงสื่อสารภูมิปัญญาบอกเล่าเรื่องราวให้กับผู้ที่สนใจในวงกว้าง และอย่างไรก็ตามบทความนี้ อาจมีข้อจำกัด ที่ยังไม่ได้ศึกษาและวิเคราะห์ถึงประเด็นสำคัญ คือ ในเรื่องสิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งต้องศึกษาทั้งในระดับปัจเจกและโครงสร้างเพื่อให้เกิดข้อเสนอเชิงนโยบายในเชิงการจัดการเชิงโครงสร้างระดับต่างๆต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการศึกษาวิจัยในประเด็นการมีส่วนร่วมในการสร้างมาตรการชุมชนเพื่อปกป้องทรัพยากรประมงพื้นบ้านของชุมชนริมเขื่อนลำปาว และสิทธิชุมชนในการบริหารจัดการพื้นที่ประมงเชิงอนุรักษ์ร่วมกับภาคีเครือข่าย

2. ควรผลักดันแผนงาน กิจกรรมหรือโครงการที่เกิดจากผลการวิจัยเข้าสู่เทศบัญญัติขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการพัฒนาในระดับท้องถิ่นอย่างต่อเนื่องต่อไป

3. หน่วยป้องกันและปราบปรามประมงน้ำจืดเขื่อนลำปาว ควรพัฒนาระบบและกลไกคณะทำงานและมาตรการร่วมกับชุมชน รวมถึงสร้างพื้นที่ต้นแบบในการทำงานเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรบริเวณริมเขื่อนลำปาว อย่างต่อเนื่อง เพื่อเป็นรูปธรรมตัวอย่างแก่พื้นที่อื่น ๆ

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย เรื่อง การเสริมสร้างทุนท้องถิ่นในการพัฒนาทรัพยากรประมงพื้นบ้านเพื่อความมั่นคงทางอาหาร: กรณีศึกษา ชุมชนริมเขื่อนลำปาว ตำบลหนองสรวง อำเภอหนองกุงศรี จังหวัดกาฬสินธุ์ ขอขอบคุณ ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) ที่ให้การสนับสนุนงบประมาณการวิจัย และ รศ.ดร.บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ ในนามหัวหน้าชุดโครงการวิจัยการขับเคลื่อนขบวนการประชาสังคมเพื่อความมั่นคงทางอาหารในท้องถิ่นและผู้ผลิตรายย่อย สังกัด ศูนย์ประชาสังคมและการจัดการองค์กรเอกชนสาธารณประโยชน์ (ศปส.) คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่ให้ความช่วยเหลือ ชี้แนวทางและให้คำปรึกษา

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กลุ่มสถิติการประมง. (2564). สถิติผลการจับสัตว์น้ำจืด พ.ศ.2563. สืบค้นเมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2565 จาก https://www4.fisheries.go.th/local/index.php/main/view_activities/1408/85334.

กองนโยบายและแผนพัฒนาการประมง. (มปป.). ประมาณการผลผลิตและมูลค่าสัตว์น้ำจากการประมงของประเทศไทย พ.ศ. 2564 – 2566. กลุ่มสถิติการประมง กองนโยบายและแผนพัฒนาการประมง

กีรวิชญ์ เพชรจุล และ กาญจนา กุลวิทิต. (2560) ความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรสัตว์น้ำต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่นในพื้นที่ลุ่มน้ำเขื่อนลำปาว จังหวัดกาฬสินธุ์. วารสารวิชาการแพรวากาฬสินธุ์ มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์. 4(3), 418-438.

ธวัชชัย เคหะบาล. (2560). การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนประมงอย่างมีส่วนร่วม กรณีศึกษาบ้านทับปลา ตำบลหนองสรวง อำเภอหนองกุงศรี จังหวัดกาฬสินธุ์. วารสารการบริหารปกครอง. 6(2), 336-357.

นิลวดี พรหมพักพิง และคณะ. (2562). ทรัพยากรธรรมชาติกับวิถียังชีพของครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยในชนบทอีสาน. วารสารสุโขทัยธรรมาธิราช. 32(2). 123-144.

บัวพันธ์ พรหมพักพิง. (2549). ความอยู่ดีมีสุข: แนวคิดและประเด็นการศึกษาวิจัย. วารสารคณะมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์. 23(2), 1-31.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2550). สำรวจสถานภาพแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน. ในรายงานการประชุมทางมานุษยวิทยาครั้งที่ 6 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร 25-27 มีนาคม 2550. 1-81. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

พิศมัย ศรีเนตร และ อัญชนา ณ ระนอง. (2561). ทุนชุมชนกับความสามารถของชุมชนในการจัดการภัยพิบัติน้ำท่วม. วารสารการบริหารการปกครอง. 7(1), 522-553.

ภัทรพร ศรีพรหม. (2552). ความอยู่ดีมีสุขและสินทรัพย์ทุนในชุมชนชนบท. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหา

บัณฑิต คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ขอนแก่น: บัณฑิตวิทยาลัย.

ศูนย์ป้องกันและปราบปรามการประมงน้ำจืดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน. (2546). รายงานประจำปี 2546. ส่วนบริหารจัดการประมงน้ำจืด สำนักบริหารการจัดการด้านการประมง กรมประมง.

สุนิตย์ เหมนิล. (2564). ทุนทางสังคมกับการประกอบสร้างวิสาหกิจชุมชนกรณี กลุ่มประมงดอนแก้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี. วารสารพัฒนาสังคม. 23(1), 118-142

สำราญ สะรุโณ. (2545). กระบวนการปรับปรุงการผลิตเพื่อการดำรงชีพอย่างยั่งยืนของเกษตรกรที่ทำนาเป็นอาชีพหลักพื้นที่บ้านพรวน ตำบลท่าหิน อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา. สารนิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาการพัฒนาการเกษตร บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

อดิสอน ขุ่ยคำ และสมปรารถนา ศรีมันต๊ะ. (2559). การฟื้นฟูประมงพื้นบ้านริมกว๊านโดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนบ้านสันหนองเหนียว หมู่ 3 ตำบลบ้านต๋อม อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ภาษาอังกฤษ

Department for International Development. (1999). Sustainable Livelihood Guidance sheets Available: http//www.livelihood.org/ info/ info_ guidancesheets.html. (October 1, 2008.)

Kaag et al., Kaag, M., van Berkel, R., Brons, J., de Bruijn, M., van Dijk, H.,de Haan, L., Nooteboom, G. and Zoomers, A. (2004). Ways forward in livelihood research, in: Globalization and development. Themes and concepts in current research, edited by: Kalb, D., Panters,W., and Siebers, H., Kluwer Academic Press, Dordrecht, 49–74.

Translated Thai References

Adisorn, Khui Kham and Sompattana Srimanta. (2016). Restoration of the Rim Kwan indigenous fishery by participation. of people in Ban San Nong Niew community, Village No. 3, Ban Tom Subdistrict, Mueang District, Phayao Province. Bangkok: Office of the Research Fund (TRF).

Buaphan Prompakping. (2006). Well-being: Concepts and Research Issues. Humanities Social Sciences. 23(2), 1-31.

Division of Fisheries Development Policy and Planning (M.D.). Estimated productivity and value of aquatic animals from fisheries Thailand 2021 – 2023. Fisheries Statistics Group, Division of Fisheries Development Policy and Planning

Fisheries Statistics Group (2021). Freshwater Catching Statistics 2020. Retrieved February 7, 2022 from https://www4.fisheries.go.th/local/index.php/main/view_activities/1408/85334.

Keeravit Petjul and Kanjana Kulwitit. (2017). Biodiversity of Aquatic Animals for Local Tradition

and Culture on The Basin Lam Pao Dam Kalasin Province. Prae-wa Kalasin Journal of Kalasin University. 4(3). 418-438.

Ninwadee Prompakping et al. (2019). Natural Resources and the Livelihoods of Small Agricultural Households in Rural Isan. Sukhothai Thammathirat Journal. 32(2). 123-144.

Pattaraporn Sriprom. (2009). Well-being and capital assets in rural communities. Bachelor of Arts thesis Master's degree, Faculty of Humanities and Social Sciences KhonKaen University. KhonKaen: Graduate School.

Pinkaew Luang Aramsri. (2007). Explore the conceptual status of Sustainable living. In meeting minutes 6th Anthropology at Sirindhorn Anthropology Center, March 25-27, 2007. Bangkok : Sirindhorn Anthropology Center.

Pissamai Srinate and Anchana Na Ranong. (2018). Community Capitals and Community Capacities to Flood Disaster Management. Governance Journal. 7(1), 522-553

Samran Saruno. (2002). Production improvement process for sustainable livelihoods of farmers who farm. It is the main occupation in Ban Puan area, Tha Hin Subdistrict, Sathing Phra District, Songkhla Province. Dissertation Master of Arts in Agricultural Development graduate school Prince of Songkla University.

Sunit Hemnil. (2021). Social Capital and Community Enterprise Construction: A Case Study of Don Kaew Fishery Group, Kumphawapi District, Udon Thani Province. Journal of Social Development. 23(1). 118-142

Sukhon Sae-ui et al. (2017). Appropriate model of conservation of local fish species for economic building.of the community in La-un Nuea Sub-district, La-un District, Ranong Province. Bangkok : Fund Office Support research.

Tawatchai Kahaban. (2017). Economic Development in the Fishing Villages of Tubpla, Nhongsuang, Nhongkungsri, Kalasin. Governance Journal. 6(2). 336-357.

The Northeastern Inland Fisheries Prevention and Suppression Center. (2003). Annual Report 2003. Inland Fisheries Management Division Office of Fisheries Management, Department of Fisheries.